

Habermasin kunniaa palauttamassa

– Mitä kommunikatiivinen
suunnitteluteoria voi oppia juuristaan?

Hanna Mattila

Kirjoitus perustuu väitöstilaisuuden 9.6.2017 englanninkieliseen lektioon.

Aloittaessani yhdyskuntasuunnittelun opintojani 1990-luvun lopulla kommunikatiivisen suunnittelun teoria oli juuri tehnyt kansainvälisen läpimurtonsa ja hallitsi suunnittelukeskustelua myös meillä Suomessa. Muun muassa Patsy Healeyn kollaboratiivisen suunnittelun teorian, John Foresterin kriittisen pragmatismien ja Tore Sagerin dialogisen inkrementalismien sanoma tuolloin oli, että suunnittelijoiden ja suunnittelun osallisten välisen kommunikation kehittäminen ja lisääminen tekisivät suunnittelusta demokraattisempaa, oikeutetumpaa ja ihmisten tarpeita paremmin vastaavaa. Vaikka teorioissa hyödynnettiin monenlaisia tulokulmia, näiden kaikkien teorioiden katsottiin ankkuroituivan Frankfurtin koulukunnan kriittisen teorian perinnettä edustavan Jürgen Habermasin filosofiaan ja sosiologiaan. Tämä habermaslainen viitekehys on aiheena väitöskirjassani *Revisiting Habermas – Exploring the theoretical roots and contemporary challenges of communicative urban and regional planning*. Väitöskirjani koostuu teoreettisen viitekehysten esittelevästä johdannosta sekä neljästä vertaisarvioidusta artikkelista, joissa käytän habermaslaista viitekehystä suomalaisen suunnitteluperinteen, -järjestelmän ja -tapausten analysointiin.

Kommunikatiivisen suunnittelun teoreetikkojen mielenkiinto kohdistui alun perin etenkin kahteen toisiinsa kytkeytyneeseen Habermasin teoriaan: 1970- ja 80-luvuilla kehittyneeseen kommunikatiivisen toiminnan teoriaan (Habermas 1984, 1987) ja pääosin 1990-luvulla kehittyneeseen diskurssietikkaan (ks. esim. Habermas 1993). Näissä teorioissa Habermas esitti, että kielenkäyttöämme luonnehtii erityinen rationaalisuuden muoto, kommunikatiivinen rationaalisuus, jolle on ominaista kielenkäyttöön sisäänrakentunut yhteisymmärryksen eli konsensuksen päämäärä. Habermas ei väittänyt, että voisimme aina odottaa erilaisten arkikommunikaatiotilanteiden johtavan yhteisymmärrykseen. Hänen

väitteensä sen sijaan oli, että yhteisymmärryksen tavoite on järkipäisen kommunikaation välttämätön ennako-oletus.

Habermas nojasi teoriassaan rationaalisen rekonstruktion metodiin pyrkien selventämään puhujan esiteoreettisen tietotaidon luonnetta ja tuomaan esille tästä tietotaidosta seuraavia normatiivisia periaatteita. Tällaisia periaatteita ovat paitsi keskustelijoiden suuntautuminen yhteisymmärryksen tavoitteluun, myös keskustelutilanteen avoimuus ja keskustelun tuloksia mahdollisesti vääristävien epäsymmetristen valtasuhteiden vaikutusten rajaaminen pois keskustelutilanteesta.

Habermasin teoriassa kommunikatiivinen eli ymmärrykseen suuntautunut rationaalisuus asettuu vastakkain strategisen tai välineellisen rationaalisuuden kanssa, jonka olemassaoloa Habermas ei pyri kyseenalaistamaan, mutta jonka asemaa hän pitää ylikorostuneena modernissa yhteiskuntateoriassa. Strategisen tai välineellisen rationaalisuuden ala kattaa päämäärien saavuttamiseen tarvittavien keinojen valinnan, päämäärien valinnan jäädessä rationaalisuuden ulkopuolelle. Habermasin hahmottelema, emansipatorisen ulottuvuuden sisältävä kommunikatiivinen rationaalisuus sen sijaan pitää sisällään mahdollisuuden keskustella normatiivisista valinnoista järkipäisesti. Tästä syystä Habermas on pystynyt laajentamaan kommunikatiivisen rationaalisuuden teoriansa teoriaksi yhteisen toiminnan koordinoimisesta.

Juuri yhteisen toiminnan järkipäisen koordinoinnin mahdollisuus on antanut suunnitteluteoreetikoille eväitä suunnittelua vaivanneen filosofisen ongelman ratkaisuun. Arvojen yhä lisääntyvä moninaisuus yhteiskunnassa oli herättänyt jo 1960- ja 1970-luvuilla epäilyksiä siitä, voiko suunnittelu arvosi-donnaisena toimintana olla järkipäistä ja legitimiä. Habermasin 1980-luvun tuotantoa hallinnut teoria kommunikatiivisesta toiminnasta sai keskeisen osan suunnitteluteoreetikkojen yrityksissä kumota tällaisia epäilyjä.

Habermaslaiseen suunnitteluteoriaan alkoi kuitenkin kohdistua voimakasta arvostelua ennen kuin kommunikatiivisen suunnittelun teoreetikot olivat edes ehtineet kattavasti kartoittaa, miten Habermasin teoriaa voisi ja tulisi soveltaa suunnittelun kentällä. Viime aikoina habermaslainen teoria näyttää ajautuneen suunnitteluteorian marginaaliin, vaikka toisaalta habermaslaisista lähtökohdista kehitetyillä suunnitteluprosessilla koskevilla ihanteilla on edelleen keskeinen paikkansa suunnittelun käytäntöjen ja suunnittelua koskevan lainsäädännön kehittämisessä.

Väitöskirjani pyrkii vastaamaan kritiikkiaaltoon, jonka kohteena on ollut toisinaan Habermasin teoria ja toisinaan kommunikatiivisen suunnittelun teoreetikoiden Habermas-tulkinnat ja -sovellukset, sikäli kun kritiikin tarkkaa kohdetta on ylipäätään eritelty. Yleisellä tasolla sekä Habermasia että häneen

nojanneita suunnitteluteoreetikkoja on arvosteltu utooppisuudesta ja naiivista idealismista. Perusteena on ollut keskittyminen tosiasioiden vastaisiin ihanteisiin, jotka eivät voi periaatteessakaan toteutua käytännön suunnittelukommunikaatiossa. Tällaisten ihanteiden on esitetty olevan paitsi kyvyttömiä tuomaan laadullisia parannuksia suunnittelukommunikaatioon, myös vahingollisia edistyksellisten päämäärien kannalta, sillä ne ohjaavat mielenkiintomme pois todellisen suunnittelukommunikaation häiriöistä. Etenkin ne tutkijat, jotka ovat olleet kiinnostuneita valtasuhteiden tuomista kommunikaation vääristymistä, ovat monesti kääntäneet selkensä Habermasille ja nojautuneet etenkin Foucault’laiseen vallan mikroanalytiikkaan.

Tutkimuksessani osoitan, että etenkin Habermasin varhaistuotannosta löytyy hyödyntämättömiä mahdollisuuksia analysoida valtaa ja kommunikaatiohäiriötä makrotasolla. Varhaisissa teoksissaan (mm. Habermas 2004, 2007) Habermas analysoi kattavasti syitä siihen, etteivät järkipäisen kommunikaation ja toiminnan koordinaation ihanteet toteudu myöhäiskapitalistisen järjestelmän puitteissa. Etenkin 1970-luvulla Habermasin teoksissa korostui systeemiteoreettinen lähestymistapa (ks. erityisesti Habermas 2007), joka on nähdäkseni hyödyllinen valtaa tarkastelevalle suunnittelututkimukselle. Systeemiteoreettinen näkökulma on toki läsnä myös Habermasin myöhemmässä tuotannossa siitähän huolimatta, että sen vastapooli – kommunikatiivisen toiminnan teoria – on saanut huomattavasti enemmän huomiota osakseen suunnitteluteoriassa.

Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoriassaan esittämä malli systeemin ja elämismailman toisistaan eriytyneistä toiminta-alueista, joista vain jälkimmäinen nojautuu suoraan kommunikatiiviseen rationaalisuuteen, selittää paljolti niitä vaikeuksia, joita kommunikatiivisten ideaalien toteuttaminen kohtaa esimerkiksi maankäytön suunnittelun alalla. Tämä ala ei voi erkaantua talouden ja hallinnon systeemisestä toiminta-alueesta, joilla nojataan kielen välityksellä etsittävän yhteisymmärryksen sijaan rahan ja vallan välityksellä tapahtuvaan toiminnan koordinaatioon. Yhteisymmärryksen etsiminen kielellisen kommunikaation keinoin olisi vallitsevana koordinaatiomuotona tehotonta, ja pahimmillaan se voisi tyrehtyttää toiminnan kokonaan, jos yhteisymmärrystä ei pystyttäisi lainkaan saavuttamaan arvomaailmojen moninaisuudessa. Suunnittelun hallinnolliselle koneistolle ja talouden toimijoille on siis perusteltua jättää tilaa.

Näin ollen voidaan sanoa, ettei Habermas käsittele pelkästään vallasta puhdistettuja ihanteellisia puheen ja toiminnan tiloja, vaan myös systeemistä valtaa sekä niitä häiriöitä, joita tämä valta tuottaa kommunikaatioon. Toisin kuin esimerkiksi foucault’laiset tutkijat, Habermas on kuitenkin kiinnostunut ennen kaikkea siitä, milloin vallankäyttö on legitiimiä. Habermasin tavoitteena

ei ole ensisijaisesti vakiinnuttaa kommunikatiivista rationaalisuutta systeemin toimintakontekstiin systeemin toiminnan legitimitetin takeena, kuten useimmat kommunikatiivisen suunnittelun teoreetikot tuntuvat tulkitsevan. Habermas on ennen kaikkea kiinnostunut kommunikatiivisen mielipiteen- ja tahdonmuodostuksen merkityksestä niiden sääntöjen luomisessa, joiden puitteissa systeemi toimii. Tämä käy selväksi viimeistään Habermasin 1990-luvun suurteoksessa *Faktizität und Geltung – englanninkieliseltä nimeltään Between Facts and Norms* (Habermas 1994). Tämä teos ei ole saavuttanut juurikaan suosiota suunnitteluteorian kentällä, mikä on hämmäntävää, koska vasta tässä teoksessa Habermas konkretisoi kommunikatiivisten ihanteidensa suhteen demokraattisen yhteiskunnan periaatteisiin.

Väitöskirjassani väitän, että jos kommunikatiivisen suunnittelun teoria olisi nojautunut kommunikatiivisen toiminnan teorian sijasta Habermasin tuoreempiin kirjoituksiin, tarkastelun ja kehittämisen kohteena eivät olisi olleet niinkään systeemisessä toimintaympäristössä tapahtuvat yksittäiset suunnitteluhankkeet, vaan koko suunnittelujärjestelmän ja sitä määrittävän lainsäädännön kommunikatiivinen kehittäminen. Tämä makrotason painotus ei kuitenkaan sulje pois sitä, että myös suunnittelujärjestelmän sisällä tarvitaan kommunikaatiota suunnittelijoiden ja osallisten välillä. Suunnittelua koskeva lainsäädäntöhän joutuu joka tapauksessa jättämään tilaa harkintavallalle ja normatiivisille valinnoille. Tästä syystä Habermas huomauttaa, että suunnittelun kaltaisilla hallinnon aloilla tarvitaan lainsäädännön kautta tapahtuvan ohjauksen lisäksi jonkinlaisia ”legitiimisyysuotimia”. Näiden legitiimisyysuotimien kehittäminen ei kuitenkaan selvästikään ole Habermasin ensisijainen kiinnostuksen kohde.

Vallan käsitteen lisäksi erimielisyyksiä habermaslaisen teorian ja sen kriitikoiden välillä on aiheuttanut pluralismin tai moninaisuuden käsite. Habermasin teorian ei ole katsottu tekevän oikeutta nykyään tyyppilliselle arvomaailmojen ja identiteettien moninaistumiselle. Erityisesti Habermasin filosofiassa korostuva argumentatiivisen kommunikaation asema on saanut jopa Patsy Healeyn kaltaisen, habermaslaisista lähtökohdista alun perin ammentaneen kommunikatiivisen suunnittelun puolestapuhujan kääntymään Habermasia vastaan. Argumentatiivisen kommunikaation korostamiseen liittyy Habermasin teoriassa kommunikoivan subjektin universaaleja piirteitä korostava juonne, mikä on selvästikin ongelma esimerkiksi juuri Healeyille. Väitöstyöni pyrkii valottamaan niitä syitä, jotka johtavat näihin universalistisiin juonteisiin, mutta myös analysoimaan, miten universalismi yhdistyy etenkin Habermasin diskurssietiikassa rikkaampaan käsitykseen kulttuurisiin ympäristöihinsä kiinnittyneestä subjektista.

Tutkimukseni ei rajoitu pelkästään Habermasin osittain universalisoivaan moraaliteoriaan, vaan tarkastelee myös Habermasin marginaalisempia kirjoituksia eettis-esteettisistä, kulttuurisidonnaisista arvoista, joiden alueella ei voida odottaa universaalia yhteisymmärrystä, mutta joista voidaan kuitenkin keskustella järkiperaisesti. Etenkin Habermasin estetiikkaa käsittelevät tai sivuavat kirjoitukset ovat kiinnostavia moninaisuuden teeman kannalta. Habermasin väitetään usein sivuuttavan teorioissaan esteettisen kommunikaation muodot ja niihin sisältyvän emansipatorisen lupauksen. Tosiasiassa hän on kuitenkin käsitellyt tällaisia kommunikaation muotoja suhteellisen laajasti ja hahmotellut niiden paikkaa kommunikatiivisen toiminnan ja kommunikatiivisen rationaalisuuden teorioissa. Käsittelen Habermasin kirjoituksia estetiikasta ennen kaikkea analysoidessani ja rekonstruoidessani habermaslaisen ja agonistisen suunnittelun teorian suhteita. Yhteisymmärryssuuntauneisuudelle kriittiset agonistisen suunnittelun teoretikot ovat olleet viime aikoina kommunikatiivisen suunnittelun keskeisimpiä arvostelijoita. Jos Habermasin teoriaa kuitenkin lähestyttäisiin hänen filosofista estetiikkaa koskevien kirjoitustensa kautta, habermaslainen lähestymistapa suunnitteluun ei ehkä lopulta olisi niin kaukana agonistisen teorian ihanteista kuin nykyisistä suunnitteluteoreettisista debateista voisi päätellä.

En väitä työssäni, etteikö habermaslaisen suunnitteluteorian kriitikoiden huolenaiheita pitäisi ottaa vakavasti, ja etteikö osa kritiikistä olisi aiheellista. En myöskään väitä, että Habermasin teoria yksinään voisi toimia suunnitteluteorian kivijalkana tai jonkinlaisen suunnitteluparadigman perustana, kuten ehkä rohkeimmat kommunikatiivisen suunnittelun puolestapuhujat antoivat ymmärtää 1990-luvulla. Väitän kuitenkin, että habermaslaisella teorialla on edelleen paljon annettavaa suunnittelun tutkimukselle ja kehittämiselle, ja että Habermasin tuotannosta löytyy paljon sellaisia vivahteita, jotka ovat toistaiseksi jääneet niin kommunikatiivisen suunnitteluteorian kannattajien kuin sen kriitikoidenkin ulottumattomiin.

KIRJALLISUUS

- Habermas, Jürgen** (1984). *The Theory of Communicative Action Vol. 1. Reason and the Rationalization of Society*, käänt. T. McCarthy. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Habermas, Jürgen** (1987). *The Theory of Communicative Action Vol. 2. Critique of Functionalist Reason*, käänt. T. McCarthy. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Habermas, Jürgen** (1993). *Justification and Application. Remarks on Discourse Ethics*, käänt. C. Cronin. MIT Press: Cambridge, MA.
- Habermas, Jürgen** (1996). *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, käänt. W. Rehg. MIT Press: Cambridge, MA.
- Habermas, Jürgen** (2004). *Julkisuuden rakennemuutos: tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*, käänt. Veikko Pietilä. Vastapaino, Tampere.
- Habermas, Jürgen** (2007). *Legitimation Crisis*, käänt. T. McCarthy. Polity, Cambridge, MA.